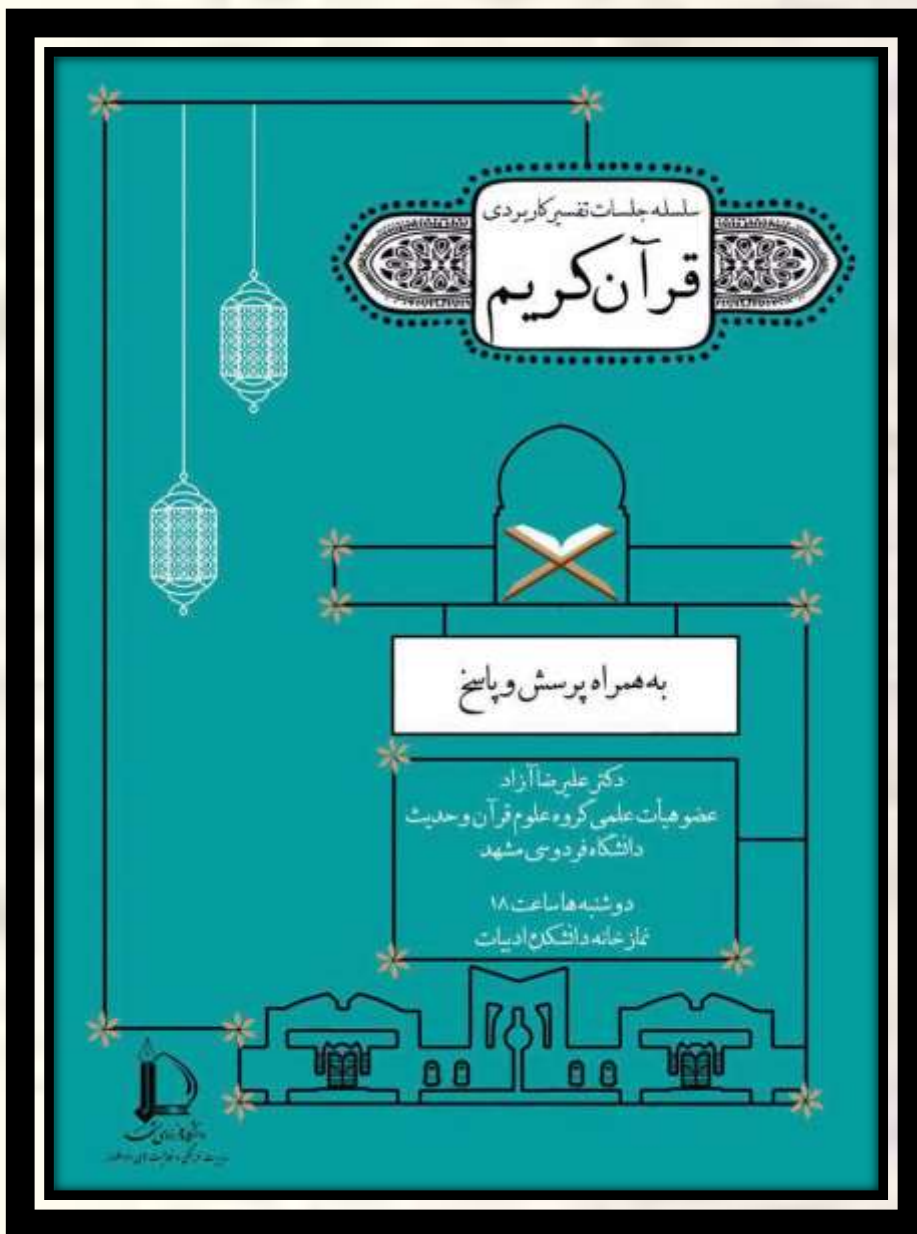

بسم الله الرحمن الرحيم

سلسله جلسات تفسیر کاربردی قرآن کریم (سوره مبارکه لقمان)

دکتر علی رضا آزاد

عضو هیأت علمی دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد

Azad.amoli@gmail.com

دوشنبه ها ساعت ۱۸

نمازخانه دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد

جلسه ششم (ادامه تفسیر آیات ۳ و ۴)

معنای احسان و محسنین در قرآن

۲۵ آذر ۱۳۹۸

مدیریت فرهنگی و فعالیتهای داوطلبانه دانشگاه فردوسی مشهد

هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

[که] برای نیکوکاران رهنمود و رحمتی است (۳) [همان] کسانی که نماز برپا می دارند و زکات می دهند و [هم] ایشانند که به آخرت یقین دارند. (۴)

در جلسات گذشته عرض شد که طبق این آیات، محسنین کسانی هستند که اقامه صلات (ارتباط با خدا) و ایتاء زکات (ارتباط با خلق) دارند. این افراد حقیقتاً عاقبت اندیشند و به آخرت باور دارند. با این توضیحی، اکنون برگشته و محسنین را بازتعریف می کنیم.

تفسیر احسان در قرآن:

تکرار ریشه «ح س ن» در طول ۲۳ سال نزول قرآن کریم:

ریشه «ح س ن» به معنای زیبایی و نیکویی است. راغب اصفهانی: «الْحَسَنُ عبارة عن كل مبهج مرغوب فيه: حَسَنَ عبارت است از هر چیز بهجت آفرین و شادی بخش که مورد رغبت و آرزو باشد.»

دو معنای حسن:

حسن در معنای زیبایی ظاهری:

احزاب/۵۲: لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ: (ای رسول) بعد از این (زنان) دیگر نه عقد هیچ زن بر تو حلال است و نه مبدل کردن این زنان به دیگر زن هر چند از زیبایی شان به شگفت آیی.

حسن به معنای نیکی و نیکوکاری:

عنکبوت/۸: وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا: و ما به آدمی سفارش کردیم که در حق پدر و مادر خود نیکی کند.
احقاف/۱۵: وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا: و ما انسان را به نیکوکاری در حق پدر و مادر خود سفارش کردیم.

سه معنای احسان در قرآن:

۱. تفضل و نیکی کردن به دیگران

بقره/۸۳: «وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ:» (یاد آرید) هنگامی که از بنی اسرائیل عهد گرفتیم که جز خدای را نپرستید و نیکی کنید درباره پدر و مادر و خویشان و یتیمان و فقیران، و به زبان خوش با مردم تکلم کنید و نماز به پای دارید و زکات (مال خود) بدهید.»

الرحمن/۶۰: «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ: آیا جزای نیکوکاری، جز نیکوکاری است؟»

امام علی (ع)، حکمت ۲۳۱: «عَدَلَ عَايَتِ انصاف است و احسان، تفضل (بخشش و انعام) است.»

در ادعیه: «الهی عاملنا بفضلک و لا تعاملنا بعدلک: خدایا با ما با فضلت برخورد کن و نه با عدلت.»

۲. انجام نیکو و کامل امور

مؤمنون/۱۴: «ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ: سپس آفرینشی دیگر پدید آوردیم. آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است.»

سجده/۷: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ: همان که هر چه را به نیکویی آفریده است.»

پیامبر اکرم (ص): «سَمِيَ الْحَسَنَ حَسَنًا لِأَنَّ بِإِحْسَانِ اللَّهِ قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ»

۳. انجام عمل و رفتار صالح

زمر/۱۰: «قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ: بگو: ای بندگان من که ایمان آورده‌اید، خدا ترس و پرهیزکار باشید، که آنان که متقی و نیکوکارند (علاوه بر آخرت) در دنیا (هم) نصیبشان نیکویی و خوشی است.»

نکته:

- رابطه زیبایی و نیکویی از منظر فلسفی بسیار مهم و پر دامنه است.

• کتاب: حقیقت و زیبایی، بابک احمدی

- صفحه تقدیم پایان نامه ارشد: تقدیم به آستان حقیقت و آنانکه وصالش را می جویند و آنانکه در آغوشش کشیده اند و آنانکه خود عین حقیقت اند. صفحه تقدیم رساله دکتری: تقدیم به آستان زیبایی که اگر نبود، بود و نبود حقیقت یکسان می نمود.

گاهی در پیش گرفتن صبر و کوتاه آمدن از تعرض به حقوق دیگران یا حق خود و به اصطلاح «کاری نکردن» خودش نوعی احسان محسوب می شود. مثلاً یوسف از انتقام برادران چشم پوشید از این رو در یوسف/۹۰ آمده است: «مَنْ يَتَّقْ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ: هر کس تقوا و صبر پیشه کند خدا اجر نیکوکاران را ضایع نگذارد.» و نیز در آیه آل عمران/۱۳۴ خداوند محسنین را تعریف می کند: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ: آنهایی که از مال خود در حال وسعت و تنگدستی انفاق کنند و خشم خود فروشانند و از (بدی) مردم درگذرند، و خدا دوستدار نیکوکاران است.»

- مقام احسان از مقامات سیر و سلوک الی الله است. بر اساس معنای دوم (انجام نیکو و کامل امور) است که پیامبر در پاسخ جبرئیل می فرماید: «الاحسان ان تعبدالله کأنک تراه: یعنی خدای را چنان پرستی که گویا او را می بینی.» بنابراین «احسان» یعنی مقام مشاهده ربّ. و هر کس در تمام احوال و اعمال خود خداوند را ببیند او به درجه احسان رسیده است.

کار بست:

✓ توجه به موارد کاربرد این واژه در قرآن نشان می دهد که احسان اساساً فعلی انسانی است که دین هم آن را امضاء و تأیید کرده است. در آیه نحل/ ۹۰: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ: همانا خدا (خلق را) فرمان به عدل و احسان می دهد و به بذل و عطاء خویشاوندان امر می کند و از افعال زشت و منکر و ظلم نهی می کند.» تمام مواردی که در آیه آمده است، مواردی است که انسان حتی اگر دین نداشته باشد، نیکی آن را درک می کند و دین تنها بر آن تأکید می ورزد.

✓ برخی به دنبال اسلامی کردن علوم انسانی اند ولی بهتر است قبل از آن به دنبال انسانی کردن علوم اسلامی باشند. اگر دین را انسانی نفهمیم و تفسیری انسانی از امور دینی عرضه نکنیم، قطعاً دینداری مان شکست خواهیم خورد. همان طور که داریم: «کل ما حکم به الشرع، حکم به العقل» سزاوار است که بگوییم: «کل ما حکم به الدیانة، حکم به الانسانیة أی حکم به الأخلاق» اگر برداشت ما از آموزه های دینی، مغایر اصول انسانی باشد، قطعاً یا دیانت را نفهمیده ایم یا انسانیت را.

✓ امام علی (ع)، حکمت ۸۱: «قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُهُ: ارزش هر کس به اندازه چیزی است که خوب و درست انجامش می دهد.» سید رضی درباره این جمله می گوید: «جمله ای بی بدیل است که حکمتی هم سنگ و همتای آن نیست و نمی توان برای آن بهایی تعیین کرد.» ارزش انسان ها به نوع کاری که می کنند نیست بلکه به کیفیت کاری که می کنند است. مهم این است که آنچه به ما سپرده شده را چگونه انجام می دهیم و چقدر مسئولیت پذیر و کاردان هستیم.

✓ در روایات اهل سنت از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است: «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ» در روایات معصومان (ع) و سخنان عارفان برای احسان هم مانند زکات، مصادیقی کاربرستی برشمرده اند:

- احسان در دعا به ابتدا نمودن به همسایه است.
- احسان در عمل آن است که خداوند را در عمل خود حاضر بینی.
- احسان در انفاق آن است که بدانی آن مال مال خداوند است، نه مال شما و انسان تنها وسیله و واسطه ای بیش نیست.
- احسان در اخلاق آن است که روش او نیکی و گذشت و عفو از لغزش، پذیرش عذر، چشم پوشی از خطای دیگران باشد.

نکته:

- مقاله: معناشناسی احسان در قرآن، علیرضا دهقان پور
 - واژگان همنشین «احسان» در قرآن عبارتند از: تقوا، معروف، عدل
 - واژگان جانشین «احسان» در قرآن عبارتند از: عمل صالح، بر، خیر، فضل، انفاق، صدقه، زکات
 - واژگان متضاد «احسان» در قرآن عبارتند از: ظلم، اسائه

کاربست:

- ✓ استفاده از روش های جدید زبان شناسی در رسیدن به معنای واژگان قرآن بحمدالله امروزه بسیار زیاد شده است.
- ✓ معرفی پروژه گنجواره (تزاروس) قرآن
- ✓ معرفی کاربرست هوش مصنوعی در فهم معنای واژگان قرآن

تفسیر محسنین در قرآن:

تکرار المحسنین در طول ۲۳ سال نزول قرآن:

خداوند در قرآن از برخی پیامبران با صفت محسن یاد می کند: مثلاً در صافات/۱۰۴-۱۰۵ می فرماید: «وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ: ما در آن حال خطاب کردیم که ای ابراهیم تو مأموریت عالم رؤیا را انجام دادی. ما نیکو کاران را چنین نیکو پاداش می دهیم.»

خداوند از ما هم انتظار دارد همانند این اولیاء الله، محسن باشیم.

نکته:

- بنابر برخی از تعاریف، رعایت حقوق، مقام عدالت است و مقام احسان بالاتر و والاتر است. محسن کسی است که نه تنها حق هر چیز را رعایت می کند بلکه از روی لطف بیش از استحقاق می بخشد.
- در آیه شریفه أعراف/۵۶ آمده است: «إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ» این آیه همانند إنشراح/۶: «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» است. گویی سختی بعد از آسانی نیست بلکه وجه دیگر سختی، آسانی است و هر سختی در دل خود، آسانی را به همراه دارد. رابطه رحمت و احسان هم این چنین است. گویی خود احسان، وجهی از رحمت الهی است.
- مولانا قرین بودن دعا و اجابت را به زیبایی به تصویر کشیده است:

آن یکی الله می گفتی شبی	تا که شیرین می شد از ذکرش لبی
گفت شیطان آخر ای بسیارگو	این همه الله را لبیک کو
گفت آن الله تو لبیک ماست	و آن نیاز و درد و سوزت پیک ماست
ترس و عشق تو کمند لطف ماست	زیر هر یا رب تو لبیکهاست

کار بست:

در آیه اعراف/۵۶ آمده است: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ» و هرگز در زمین پس از آنکه کار آن (به امر حق و شرع رسول حق) نظم و صلاح یافت به فساد و تباهکاری برنخیزید، و خدا را هم از راه ترس و هم از روی امید بخوانید، که البته رحمت خدا به نیکوکاران نزدیک است.»

برخی معتقدند این فساد نکردن در زمین، به حفظ محیط زیست و رعایت حقوق حیوانات و گیاهان و جمادات هم اشاره دارد.